

Валентин Володимирович Демський,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та морально-психологічного забезпечення Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

МЕТОДОЛОГІЯ ВИВЧЕННЯ РЕЛІГІЙНОГО ДОСВІДУ ОСОБИСТОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

У статті розкрито особливості методології дослідницьких підходів до вивчення релігійного досвіду особистості в психології, визначено їх відмінні та інваріантні положення, охарактеризовано змістовні конструкти методів вивчення релігійного досвіду особистості у представників різних вітчизняних та зарубіжних психологічних шкіл.

Ключові слова: релігійний досвід, метод, методологія, особистість.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У контексті науково-психологічної парадигми релігійний досвід розглядається як феномен суб'єктивної дійсності, як особливий вимір життєвого досвіду особистості й, у той же час, як соціальний і культурно-історичний феномен. Звертається увагу на правомірність та абсолютну рівність всіх форм прояву релігійного досвіду, опосередкованого індивідуальною своєрідністю особистості, її унікальною біографією. Вибір науково-психологічної парадигми вивчення релігійного досвіду дозволяє вирішити важливе методологічне питання, пов'язане із проблемою світоглядних установок дослідника, його ставленням до релігії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Історію становлення герменевтичного методу в його взаємозв'язку з розумінням як психічним процесом досліджував Ф. Шлейермахер [8]. Він вказував на значення авторського задуму й намірів для розуміння написаного ним тексту, а також ролі «герменевтичного кола» для поглиблення розуміння. Герменевтику Ф. Шлейермахер визначає як мистецтво розуміння «Іншого», мистецтво розуміння чужої суб'єктивності.

М. Хайдеггер [6] розглядав розуміння як споконвічну даність, неодмінний модус буття людини: «...стан свідомості – це одна з екзистенційних структур, у яких Буття «тут» виявляє себе». Роль розуміння у формуванні Буття така ж споконвічна, як і саме Буття.

У психології герменевтичний метод теоретично обґрунтував В. Дильтей [4]. Він пов'язував розуміння з почуттям історичності в інтерпретатора, що дозволяє бачити текст у його зв'язку з певним часом і місцем. В. Дильтей, як засновник психології розуміння, протиставляє те пояснення, яке дається в науках про природу на основі каузальності, аналізу, систематизації, логічного виведення, тому розумінню, що реалізується в науках про дух, насамперед це стосується інтуїтивному проникненню одного життя в інше.

З огляду на це **метою статті** є розгляд методологічної проблематики дослідження релігійного досвіду особистості військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу дослідження. При розгляді методологічної проблематики насамперед визначимо особливості релігійного досвіду як об'єкта психологічного дослідження. У контексті науково-психологічної парадигми релігійний досвід розглядаємо як феномен суб'єктивної дійсності, як особливий вимір життєвого досвіду особистості й, у той же час, як соціальний і культурно-історичний феномен. Звернемо увагу на правомірність та абсолютну рівність всіх форм прояву релігійного досвіду, опосередкованого індивідуальною своєрідністю особистості, її унікальною біографією. Вибір науково-психологічної парадигми вивчення релігійного досвіду дозволяє вирішити важливе методологічне питання, пов'язане із проблемою світоглядних установок дослідника, його ставленням до релігії.

Необхідно зазначити, що діяльність дослідника-психолога спрямована, насамперед, на змістовний аналіз релігійного досвіду як особливої психологічної реальності, у його взаємозв'язку з іншими аспектами життєдіяльності, на вивчення психологічних чинників його формування. Отже, таке дослідження потрібно проводити з урахуванням загальнометодологічних

принципів психологічного дослідження. Таким чином, дослідницька позиція психолога – це позиція вченого, який прагне уникнути крайностей як теологічної заангажованості, так і світського критицизму, нігілізму та атеїзму.

Аналіз літературних джерел, окрім проблем загальнометодологічного плану, дозволяє виділити історичний, порівняльний, контекстуальний і психолого-герменевтичний дослідницькі підходи до релігійного досвіду особистості. При цьому необхідно вказати на те, що дослідження сучасного релігійного досвіду потребує, на наш погляд, синтетичної методології, пов'язаної з одночасним використанням всіх підходів. Далі розглянемо методологічне значення кожного з підходів для нашого дослідження й покажемо напрямки їх реалізації.

1. Історичний підхід до розгляду релігійних феноменів полягає в тому, що їх досліджують в контексті життя суспільства як результат певних умов існування людей. При історичному підході до релігійних феноменів вчені намагаються дослідити у діахронічному плані причини та наслідки в історії релігійних інститутів, ідей і способів дії. Релігійний досвід розглядають, таким чином, як складову частину того або іншого культурного цілого, як ланку історичного процесу, у якому сьогодення виростає з минулого.

З використанням історичного підходу було передбачено реконструкцію поглядів дослідників теолого-філософського й психологічного напрямків. У результаті виявлено історичну класифікацію підходів до проблеми релігійного досвіду особистості. Від історичної схеми було здійснено перехід до логічної, на основі якої:

визначено релігійний досвід особистості як об'єкт психологічного дослідження;

виявлено сутнісні характеристики природи релігійного досвіду та подано у вигляді полярних понять-антиномій;

виділено інтегральне утворення релігійного досвіду, яким є система релігійно-особистісних змістів військовослужбовця.

2. Порівняльний підхід до вивчення сучасної релігії передбачає виявлення загального й відмінного в різних релігіях у цей момент.

За допомогою порівняльного підходу залучено до участі в дослідженні військовослужбовців, яких ми умовно розділили на підставі анкетного опитування на групи «віруючих» й «атеїстів». Виділення груп з різною релігійною самоідентифікацією дозволило чітко визначити особливості сучасної релігійної та атеїстичної свідомості. Також для виявлення вікового аспекту релігійних уявлень й орієнтації до дослідження було залучено курсантів НАДПСУ ім. Б. Хмельницького.

3. Контекстуальний підхід до вивчення релігії спрямований на визначення способів, через які впливають на релігію її соціальний, політичний та інший контексти.

Контекстуальний аспект роботи пов'язаний з тим впливом, що його зробив період радикальних соціальних змін (перетворень) на суб'єктів релігійного досвіду. З урахуванням цього учасниками дослідження обрано людей зрілого віку, що пережили як період стабільного розвитку суспільства, так і глобальні зміни усталених соціальних стереотипів.

4. Психолого-герменевтичний підхід до вивчення сучасної релігії звертає увагу на змісти релігійних явищ й релігії для військовослужбовців або на інтерпретації, які їх дають військовослужбовці явищам і релігіям. Особливо продуктивними герменевтичні дослідження є у випадку, якщо розглядати нові інтерпретації старих релігій як своєрідне духовне вирішення тих проблем, що здаються нерозв'язними іншими способами, є екзистенціальними за своєю природою [4].

Герменевтичний метод вперше почали використовувати при тлумаченні священних текстів. Він є сукупністю загальних принципів, що стосуються інтерпретації духовної суті різних проявів культури та історії, а не тільки писемних пам'яток [5, 8]. Текст у герменевтиці розглядається як свідчення духовного досвіду, що доказ цього досвіду. У руслі психолого-герменевтичного підходу можливе й більше широке визначення тексту. Так, наприклад,

А. Агафонов, визначає свідомість як процес «ауто розуміння»: «свідомість працює із власним змістом, значить, вона й будує власні тексти, і, разом з тим, вона ж їх і розуміє». Текстів, які будує свідомість, може бути безліч: сприйняття, уявлення, мислення, афективна сфера. При цьому можна вести мову і про різні паттерни розуміння, реалізовані паралельно. У процесі мислення людина не перестає осмислено сприймати видиме й чуттєве, одночасно із цим свідомість читає текст, написаний мовою емоцій, почуттів, настрою. Для подальшого обґрунтування психолого-герменевтичного підходу до вивчення значеннєвої організації релігійного досвіду особистості військовослужбовця охарактеризуємо поняття розуміння.

Розуміння в герменевтиці – це розкриття внутрішнього змісту тексту, що включає розуміння суті змісту, мови тексту, історичних обставин його написання, намірів, внутрішньої культури й творчої оригінальності автора, традиції, до якої він належить, місця й ролі цього тексту в духовному житті. Історію становлення герменевтичного методу в його взаємозв'язку з розумінням як психічним процесом досліджував Ф. Шлейермахер [8]. Він вказував на значення авторського задуму й намірів для розуміння написаного ним тексту, а також ролі «герменевтичного кола» для поглиблення розуміння. Герменевтику Ф. Шлейермахер визначає як мистецтво розуміння «Іншого», мистецтво розуміння чужої суб'єктивності. Важливу роль у цьому процесі відіграє, на думку вченого, інтуїція, що сприяє розумінню людиною цілого й виходу за межі проблеми «герменевтичного кола», коли ціле можна досягти лише з урахуванням його частин, а частини – тільки в співвіднесенні із цілим [1]. Підхід, запропонований Ф. Шлейермахером, обґрунтовує цілісне розуміння релігійного досвіду особистості, насамперед як єдиного контексту, у якому інтегруються його окремі прояви. Вчений звертає увагу на те, що вивчення цих проявів поза контекстом цілого «робить сам феномен просто іншим об'єктом» [3].

М. Хайдеггер [6] розглядав розуміння як споконвічну даність, неодмінний модус буття людини: «...стан свідомості – це одна з екзистенційних структур, у

яких Буття «тут» виявляє себе. Роль розуміння у формуванні Буття така ж споконвічна, як і саме Буття. Стан свідомості завжди передбачає розуміння, навіть якщо воно містить його в прихованому вигляді» [6]. За М. Хайдеггером розуміння поєднує людину з волею, свідомістю, змістом, співвідносить його власне існування з навколишнім світом, з життям інших людей, з «Іншим», з «трансценденцією». Розуміння допомагає особистості досягти стану екзистенційної відкритості, що з релігійної точки зору є відкритістю перед Богом. Погляди М. Хайдеггера на процес розуміння підтверджують обґрунтованість психолого-герменевтичного підходу до вивчення значеннєвої організації релігійного досвіду особистості. При цьому важливо також впраховувати проблему «герменевтичного кола». Щодо цього ще А. Августин [1] указував, що для віри в Бога потрібно мінімально розуміти й знати, у що ж саме ми віруємо, але не може бути справжнього знання про Бога якщо не буде віри. Іншими словами, віра залежить від розуміння, а розуміння – від віри. Дослідник релігійного досвіду, що прагне зрозуміти його глибинний особистісний зміст, повинен розуміти його герменевтичне коло. Цьому процесу сприяє передрозуміння, що формується в дослідника через культуру, у процесі розвитку особистості .

У психології герменевтичний метод теоретично обґрунтував В. Дильтей [4]. Він пов'язував розуміння з почуттям історичності в інтерпретатора, що дозволяє бачити текст у його зв'язку з певним часом і місцем. В. Дильтей, як засновник психології розуміння, протиставляє те пояснення, яке дається в науках про природу на основі каузальності, аналізу, систематизації, логічного виведення, тому розумінню, що реалізується в науках про дух, насамперед це стосується інтуїтивному проникненню одного життя в інше. У психології розуміння головним є не причинне пояснення справжнього життя, а співвіднесення внутрішніх значеннєвих утворень (переживань) з світом культурно-історичних цінностей. На думку В. Дильтея, розуміння внутрішнього світу іншого відбувається за допомогою «співпереживання», «вживання», «відчуття», воно передбачає проникнення в духовний світ автора

тексту й вводить суб'єктивні переживання в значеннєві зв'язки, які формуються поза суб'єктом, зокрема у духовній культурі – мистецтві, релігії, моралі, праві. В. Дильтей вважав, що все науці про дух, у тому числі про релігію, має ґрунтуватися на духовно-науковій, «описовій» психології: «Психологія буде основою для наук про дух... всі системи культури... не можна зрозуміти інакше, як з того ж джерела. Психічні фактори є їх найважливішою складовою частиною, і тому їх не можна розглядати без психічного аналізу» [4]. Кожен стан свідомості, у тому числі й релігійної, одночасно містить у собі інтелектуальний компонент, що складає його зміст. Інтелектуальний релігійний компонент задає справжньому життю відповідний зміст. Таким чином, за В. Дильтеєм, ми розуміємо релігію, виявляючи релігійні змісти в справжньому житті за допомогою співвіднесення переживань із світом культурно-історичних цінностей.

Вітчизняні дослідники також зробили значний внесок у розширення поля значень терміна «розуміння». Так, наприклад, А. Брудний [2] визначає розуміння як послідовну зміну структури ситуації у свідомості, а також як процес переміщення уявного центра ситуації від одного елемента до іншого. Результатом процесу розуміння, на думку А. Брудного, є певна картина його загального змісту – концепт тексту. О. Леонт'єв формулює цю думку трохи інакше: «Розуміння тексту – це процес переведення змісту цього тексту в будь-яку іншу форму його закріплення». На думку О. Леонт'єва, це може бути як процес парафрази, переказу тієї ж думки іншими словами, так і процес побудови образу предмета або ситуації дещо іншого змісту, а також процес формування індивідуально-значеннєвих утворень, лише опосередковано пов'язаних зі змістом вихідного тексту. В. Нишанов [5] пов'язує з процесом розуміння такі аспекти: декодування; переклад «зовнішнього» мовлення у «внутрішнє» мовлення дослідника; інтерпретацію; розуміння як процес оцінювання; осягнення унікального; розуміння як результат пояснення; розуміння як синтез цілісності. Розглядаючи розуміння як метод і як психічний процес, дослідник вважає, що «процес розуміння може відбуватися на будь-

якому рівні пізнання й практично з будь-яким матеріалом від «сирих» експериментальних даних до теоретичних «уявлень». В. Дружинін [5] вказує, що розуміння проявляється при пізнанні унікального цілісного об'єкта, результатом якого є його оцінка й «переживання розуміння». Враховуючи думку В. Дружиніна, розуміння можна визначити як психологічний аналіз унікальних продуктів творчої діяльності. При цьому необхідно зазначити, що об'єктом герменевтики є унікальна психічна індивідуальність людини, її неповторний життєвий шлях. До основних модифікацій психологічного герменевтичного методу можна зарахувати: графологічний і фізіогномічний методи, психоаналітичну інтерпретацію, сукупність проєктивних методів, аналіз результатів діяльності, біографічний метод. Розглянемо рівні розуміння значеннєвої організації релігійного досвіду особистості на основі психолого-герменевтичного підходу.

1. Герменевтико-феноменологічний рівень. На цьому рівні релігійний досвід можна трактувати як універсальну даність, що споконвічно властива людині, існує поза конкретними історичними умовами та лише виявляється у них. Релігійний досвід можна визначити як «зустріч» зі священним, з якої він і починається. Феноменологічні дослідження передбачають опис та класифікацію релігійних феноменів, розробку їхньої типології для виявлення інваріантних структурних елементів релігійної свідомості й практики. При цьому підходу не бажано робити висновки про реальність, яка пов'язана з вивченими явищами. Кожне конкретне релігійне явище потрібно розглядати як варіант одного «фундаментального» феномена. Так, наприклад, унікальний релігійний досвід конкретної особистості може бути досвідом буддизму, ісламу, християнства, іудаїзму, може не бути пов'язаний з вірою в Бога або надприродні сили, а лише з проблемами смислопокладання, «з ідеями існування, значення та істини» [9]. У нашому дослідженні цей аспект було враховано при аналізі опису або експлікації релігійного досвіду, зокрема, ми його розглядали таким, як він представлений у свідомості особистості (методика вільної автобіографічної розповіді про подію релігійного досвіду

особистості), а також реконструкції суб'єктивних значень й особистісних змістів фундаментальних понять релігійної традиції (методика асоціативного експерименту).

2. Екзистенційний рівень. Цей рівень передбачає вивчення ціннісно-сислового аспекту релігійного досвіду особистості. Цей аспект ми враховували при виявленні екзистенціальної структури (основних буттєвих, загальнолюдських, релігійних особистісних цінностей), основних значеннєвих полюсів, головного значеннєвого контексту, що визначає для індивіда його релігійний досвід і його зміст. При цьому ми аналізували суб'єктивні, особистісні, індивідуальні сприйняття й переживання події релігійного досвіду особистості.

3. Психоаналітичний рівень. Цей рівень пов'язаний з інтерпретацією (розшифруванням) неусвідомлюваних мотиваційних аспектів особистісних змістів, що пов'язані з очевидним змістом автобіографічного оповідання-спогаду про подію релігійного досвіду особистості. Цей підхід дозволив поєднати дві дослідницькі позиції в процесі психолого-герменевтичного аналізу: зовнішню, об'єктивну та внутрішню, феноменологічну; спрямувати методи вивчення глибинних особистісних структур в «загальне русло рефлексивного й відтвореного дослідження» [7].

Розглянемо можливості та обмеження конкретних груп методів при дослідженні релігійних феноменів. Зокрема, необхідно вказати, що, наприклад, метод спостереження може бути джерелом відомостей про поведінку людей у релігійному контексті, його можна використовувати для вивчення нових релігійних рухів. Результати, отримані в процесі спостереження, можна використати для зіставлення релігійних уявлень та орієнтацій з реальною поведінкою віруючих. Обмеження цього методу пов'язані, насамперед з особистістю дослідника, з його власними, часом неусвідомленими установками, з етичними аспектами релігійних феноменів, що зачіпають глибокі таємні почуття особистості. Через подібні причини метод експерименту, що його застосовують у різних сферах психологічного дослідження, ми практично не

застосовуємо для вивчення релігійного досвіду, тому що почуття й переживання віруючої людини не можуть бути об'єктом маніпулювання. Винятком може бути експеримент з впровадження програм релігійного навчання, пов'язаний з виявленням психологічної ефективності запропонованих моделей. Також широко відомі експерименти, пов'язані з вивченням структури релігійного переживання, у яких людині, учаснику експерименту, пропонується зафіксувати думки й почуття, що виникають у неї після прочитання релігійних текстів, експерименти із застосуванням фармакологічних засобів із сфери трансперсональної психології. Опитування, що є одним з методичних варіантів психодіагностичного методу, можна використовувати як стандартизоване інтерв'ю або у формі письмового заповнення анкети респондентом. Обидва підходи передбачають відповіді на питання, що дозволяють зробити висновок про характер, інтенсивність, специфічні риси релігійності, а також про їхній зв'язок з певними соціальними характеристиками та установками особистості.

Стандартизовані психодіагностичні методики, як правило, можна використовувати для виявлення змінних (ознак), що відображають особистісні детермінанти релігійного досвіду. Обмеження у використанні психодіагностичних засобів не поширюються на методики для вивчення людини в процесі її індивідуальної життєдіяльності (психофізіологічний і психофізичний рівні аналізу). З іншого боку, результати за традиційними методиками, які вивчають людину як суб'єкта праці, у її взаєминах з іншими людьми (діяльнісно-психологічний і соціально-психологічний рівні аналізу), у взаємодії зі своїм внутрішнім світом (психорефлексивний рівень аналізу), методики, пов'язані з вивченням спрямованості особистості (інтереси, прагнення, ідеали, особливості світогляду, ціннісні орієнтації) ми інтерпретували з урахуванням характеру релігійності як якісної й кількісної особливості, специфіки рис релігійності індивіда, групи, населення.

Необхідно зазначити, що стан релігійності є відносно стійкою системою субординованих релігійних властивостей (ознак), які можна фіксувати за

допомогою таких критеріїв: ознаки свідомості, поведінка, включеність в релігійні відносини. Релігійній свідомості властиві віра, почуттєва наочність, створені уявою образи, символічність, алегоричність, діалогічність, сильна емоційна насиченість, функціонування за допомогою мови релігії. Як зазначає А. Радугін [7], «не слід думати, що в релігійній свідомості є якась тільки її властива ознака», тому можна стверджувати, що зазначені риси властиві не тільки релігійній свідомості. Своєрідність релігійної свідомості полягає «у сукупності, комбінації, кореляції й субординації рис» [7], її інтегративною ознакою є релігійна віра.

Для дослідження релігійної свідомості важливим є дослідження релігійних мотивів діяльності – внутрішніх стимулів дії, вираженням яких може бути релігійна потреба, віра, ідея, почуття. Особливо важливим є визначення місця релігійних мотивів у системі мотивації поведінки. Проте у дослідженні релігійного досвіду особистості необхідно враховувати й показники релігійної поведінки як сукупності взаємозалежних дій, що узгоджуються з релігійними нормами, мають символічний характер і виражають релігійні значення й змісти. Релігійна поведінка включає людину в певну систему відносин культового й позакультового характеру, важливим показником релігійної поведінки є членство людини в релігійній громаді.

Зазначені характеристики релігійності свідчать про специфічні риси, які виражаються у ставленні до Бога, світу, себе, інших людей, у повсякденній поведінці в різних сферах особистого й громадського життя. Саме їх і важливо враховувати в процесі діагностичного тестування.

Проективні методи почали використовувати у вітчизняній психології з 60-х років. Їх було теоретично обґрунтовано через поняття «установки», «особистісний зміст», «індивідуальний стиль особистості», «життєві відносини», «життєвий зміст», «значеннєві структур особистості» та ін. [9]. При використанні проективних методів феномен проєкції (їх основний психологічний механізм) можна адекватно зрозуміти у термінах особистісних змістів і відповідних (внутрішніх і зовнішніх) дій суб'єкта щодо «пошуку або

приховування, маскуванню «справжніх» змістів Я» [7]. Про особистісний зміст, що відображає оцінку об'єктивних обставин і дій у них суб'єкта та робить доступними для свідомості особистісно-значимі характеристики обставин дії – найбільш повно можна дізнатися саме з проєктивних методик. Проєктивний стимульний матеріал характеризується різним ступенем визначеності, передбачає мимовільне звертання людини до свого досвіду, відтворення «середовища, витвореного власною індивідуальністю» [7]. Він виявляється в результатах обстеження суб'єктивних індивідуальних особистісних змістів, метафоричного змісту Я особистості, індивідуального образу світу як «цілісного багатомірного й багаторівневого розуміння дійсності, що формується протягом всього життя суб'єкта та виконує функції регуляції практичної діяльності, опосередковує будь-які процеси психічного відображення» [9].

Таким чином, розглянуті методи, що функціонують на основі феномена проєкції, дозволяють реконструювати індивідуальний образ світу особистості військовослужбовців, вивчати систему їх особистісних змістів. Ці змісти, як правило, виявляються в різних формах трансформації, зокрема тимчасових, просторових, причинно-наслідкових, імовірнісних параметрів дійсності, у суб'єктивній інтерпретації ситуацій і подій. Такі особливості проєктивних методів свідчать про їх релевантність завданню дослідження значеннєвої організації значеннєвої організації релігійного досвіду особистості.

Біографічний метод як і проєктивний, є однією з модифікацій психолого-герменевтичного підходу. Його широко використовують в психології релігії. Вивчення автобіографій, щоденників, записів снів, історій є важливим матеріалом для психолога, який досліджує індивідуально-значеннєву природу релігійного досвіду. Обмеження у використанні цього методу пов'язані із загальними обмеженнями герменевтичних методів, викликаних необхідністю інтерсуб'єктивної валідації результатів.

Основою психосемантичних методів є «методологія виміру локалізації об'єктів у просторі, утвореному системою базових семантичних координат

суб'єктивної категоризації об'єктів й явищ» [7]. Відповідно до визначення В. Ф. Петренко [7], «в експериментальній психосемантиці сам суб'єкт є носієм значеннєвого семантичного простору. У психосемантиці кожній людині відповідає простір змістів, певний мікрокосм, і, прочитуючи ці «записи» особистісних змістів іншої людини, дослідник дешифрує, реконструює свідомість респондента». Предметом психосемантичного аналізу є коннотативне значення, тобто емоційна сторона, емоційний заряд суб'єктивних образів об'єктів, явищ або їхніх символів. Проте, як зазначає Д. Леонт'єв [9], емоційне ставлення лише вказує на зміст, що конкретно розкривається через співвіднесення ставлення до об'єкта з життєвими відносинами суб'єкта. Через це психосемантичні методи ми використовували як метод аналізу суб'єктивного значення базових понять релігійної традиції. Отримані результати ми інтерпретували з урахуванням місця цих об'єктів у системі життєвих відносин суб'єкта релігійного досвіду, через зіставлення цих даних з іншими компонентами релігійних подань та орієнтацій. Цей підхід, пов'язаний з більш глибоким, буттєвим планом аналізу, дозволив наблизитися до розкриття системи релігійних значень і змістів особистості військовослужбовців.

На завершення огляду основних груп методів вивчення сучасного релігійного досвіду особистості та його значеннєвої організації необхідно зазначити, що жоден з них окремо не охоплює цілісну природу досліджуваного феномена, проте зазначені методи можна використовувати в конкретному дослідженні на основі психологічного принципу додатковості

Висновок та перспективи подальших наукових досліджень. Завершуючи аналіз методологічних підходів до вивчення значеннєвої організації релігійного досвіду особистості необхідно зазначити, що ці методи пов'язані з теоретичною концепцією й світоглядною орієнтацією дослідника, тоді як емпіричні методи залишаються в рамках загальної традиції емпіричного раціонального знання про людину. Однак при використанні традиційних методів психологічного дослідження необхідним є урахування специфіки внутрішніх і зовнішніх релігійних явищ.

Напрямами подальших досліджень може бути вивчення питань щодо використання традиційних психологічних методів та стандартизованих методик вивчення релігійного досвіду майбутніх офіцерів.

Список використаної літератури

1. Андриенко, Е. В. Девиантное поведение несовершеннолетних / Е. В. Андриенко // Наука. Релігія. Суспільство. – 2004. – №1. – С. 237-244.
2. Братусь, Б. С. Аномалии личности / Б. С. Братусь. – М. : Мысль, 1988.
3. Вознюк, Н. М. Етико-педагогічні основи формування особистості / Н. М. Вознюк // Навчальний посібник. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 196 с.
4. Грязнов, І. О. Особливості експериментальної роботи при перевірці результативності системи морального виховання майбутніх офіцерів-прикордонників / І. О. Грязнов // Збірник наукових праць. – Хмельницький: Видавництво Національної академії ДПСУ, 2003. – № 28, ч. II. – С 38-41.
5. Давыдов, В. П. Проблемы развивающего обучения / В. П. Давыдов. – М. : Педагогика, 1986. – 239 с.
6. Лихачев, Б. Т. Педагогика / Б. Т. Лихачев. – М. : Прометей, 1992. – С. 64-68.
7. Плутарх Сравнительные жизнеописания. В 2-х т. – М : Правда,1990. –Т.1. – С. 63-72.
8. Сисоева, С. Нариси з історії роз витку педагогічної думки: посібник для студентів вищих навч. Закл / С. Сисоева, І. Соколова. – К. : ЦУЛ, 2003. – 308 с.
9. Скаткин, М. Н. Методология и методика исследования / М. Н. Скаткин. – М. : Педагогика,1989. – С. 180-195.

Рецензент – кандидат психологічних наук, доцент Чистяков С. А.

Стаття надійшла до редакції 16.11.2015

Демский В. В. Методология изучения религиозного опыта личности военнослужащих

В статье раскрыты особенности методологии исследовательских подходов к изучению религиозного опыта личности в психологии, определены их отличные и инвариантные положения, охарактеризованы содержательные конструкты методов изучения религиозного опыта личности у

представителей различных отечественных и зарубежных психологических школ.

Ключевые слова: религиозный опыт, метод, методология, личность.

Demsky V. V. The methodology of the study of the religious experience of the individual soldiers

The article reveals peculiarities of the methodology of research approaches to the study of religious experience in the psychology of personality, defined by their excellent position and invariant, meaningful constructs described methods for the study of the religious experience of the individual representatives of different national and foreign schools of psychology.

In the context of scientific and psychological paradigm of religious experience is seen as a phenomenon of subjective reality as a special dimension of life experience of the individual and, at the same time, as a social, cultural and historical phenomenon. Attention is drawn to the legitimacy and the absolute equality of all forms of expression of religious experience, mediated by individual personality originality, its unique biography. Selecting a scientific study of the psychological paradigm of religious experience can solve important methodological issues related to the problem of philosophical systems researcher, his attitude to religion.

With this in mind, the purpose of the article is to examine the methodological problems of research of religious experience of the individual soldiers.

An analysis of the literature, but problems common methodological plan allows you to emphasize the historical, comparative, contextual, psychological and hermeneutical research approaches to the religious experience of the individual. It is necessary to point out that the study of contemporary religious experience requires, in our view, the synthetic methodology associated with the simultaneous use of all approaches.

The main modifications of psychological hermeneutic method are: Graphological and fiziognomichny methods psychoanalytic interpretation, the set of projective techniques, performance analysis, biographical method.

Keywords: religious experience, technique, methodology, personality.

